

ילקוט מורשת

רב לוינ

עם רובה ביד וארץ-ישראל בלב

בטרם הכיבוש הנאצי

נולדתי ב-1925 בעיר קובנה — בירתה של ליטא העצמאית בין שתי מלחמות עולם. אבי צבי-הירש לוינ ואימי בלומה לבית ויגנדר טיפחו בבית את המסורת הדתית היהודית, היו חרורים רוח ציונית ועשו מאמץ ניכר לאפשר לנו חינוך לאומי-עברי החל מגן הילדים ולימים בגימנסיה העברית היוקרתית ע"ש שוואבה. מגיל 12 ואילך הייתי חבר בתנועת הנוער הציונית-סוציאליסטית 'השומר-הצעיר'.

ב-1 בספטמבר 1939 כשפרצה מלחמת העולם מורנו לספרות ולהיסטוריה יהודית, מאיר קנטורוביץ, הקריש את השיעור שלו כדי להכין אותנו לקראת הסכנות הצפויות לנו במהלך המלחמה וביקש שנזכור תמיד להתנהג כיהודים גאים. ואכן תמיד זכרתי את דבריו אלו!

במשפחתי היה מוסכם שאחרי סיום לימודי התיכונים בקובנה אני עולה לארץ-ישראל ללמוד הנדסה בטכניון בחיפה. אולם חלום יפה זה נמוג עם השתלטות הצבא האדום על ליטא ב-15 ביוני 1940.

תחת השלטון הסובייטי

אותו יום השתתפתי במחנה קיץ של השוה"צ שהתקיים בכפר קליבאנישוק הסמוך לקובנה. מדריכתנו במחנה זה הייתה צעירה בשם חייקה גרוסקין, שלימים התפרסמה כמפקדת-מישנה של המרד בגטו ביאליסטוק. היא הגיעה לליטא רחוק שנה 1940

ילקוט מורשת

תיעוד וחקר השואה

רשת בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ'
ניסן תשס"ה - אפריל 2005
גיליון ע"ט

כאשר זו הייתה עדיין מדינה עצמאית והפעילות הציונית נמשכה בה כרגיל. בבואה אלינו לקובנה כפליטת מלחמה מאזורי פולין הכבושים בידי הסובייטים, היא סיפרה לנו שלאור ניסיונה שם, גם כאן בליטא תיאסר בוודאי כל פעילות ציונית, אם וכאשר הסובייטים יגיעו גם לכאן. ואמנם כך זה קרה גם אצלנו. חלק מאיתנו המשיך לפעול במחתרת, אך למרבית הצער גם הלימודים בעברית נאסרו וכך מצאתי את עצמי בבי"ס תיכון 'שלום-עליכם', בו התקיימו הלימודים ביידיש, שהרי שפה זו הייתה עדיין מקובלת ע"י המשטר הסובייטי ונוצלה על ידו כמכשיר תעמולתי בקרב היהודים ואילו השפה העברית הייתה מזוהה עם הציונות, המנוגדת בעליל לאידיאולוגיה הקומוניסטית. כל זאת ידעתי היטב ואף על פי כן קשה מאוד היה לי להשלים שעלי להמשיך וללמוד בשפה אחרת באותו בניין שבו שכנה לתפארת במשך שנים הגימנסיה העברית. אין תימה שהייתי מתגנב בלילות למחסן בו נגנזו הספרים בעברית, בוחר לי את מיטב היצירות של גדולי הספרות ומבריא אותם הביתה. לימים נודע לי שלא מעט מהתלמידים הוותיקים של הגימנסיה נהגו ככה ולפחות אחד מהם נעצר בידי השלטונות כתוצאה מהלשנת חברי ה'קומסומול'. ואכן נזהרנו מהם מאוד!

במשך שנת השלטון הסובייטי (יוני 1940 — יוני 1941) היו לי ולמשפחתי, כמו גם לרבים מהיהודים, מצוקות נוספות: בגלל שהורי נאלצו מעתה לעבוד גם בשבתות וגם בחגי-ישראל, שוב לא יכולנו להמשיך כראוי בקיום המסורת של סעודות-השבת המשפחתיות באווירה חגיגית ומלוות בזמירות. חנותו הידועה בעיר [למצרכי חייטות וטליתות] של סבי ר' דוד לוין וכן העסקים של מרבית דודי וקרובי הוחרמו ע"י השלטונות, ובעליהן הפכו למחוסרי עבודה ופרנסה. חלק מהם וכן רבים מבין הפעילים הציונים הוכרזו כ'מנצלים קפיטליסטים' או סתם כ'אויבי המשטר הסובייטי'. חלקם כמו המורה שלי קנטורוביץ אף נשלחו לגלות סיביר. גם לי נשקפה סכנה דומה, אם תתגלה פעילותי הציונית, אותה המשכתי בתנאי מחתרת מכיוון שהייתה אסורה על פי החוק. למרות כל זאת רווחה התחושה במשפחתנו ובקרב רוב היהודים שמוטב פך מאשר לו נכבשה ליטא בידי הצבא הגרמני כפי שהיה צפוי, לכן הסובייטים הם "הרע במיעוטו". מצד שני גם לא נעלמו מאתנו מבטי השנאה והאיומים מצד שכנינו הליטאים, שמשום מה תלו בנו את תסכולם בגלל הסובייטיזציה של מדינתם.

תגובותי הראשונות לכיבוש הנאצי-גרמני

כאשר ביום א' בבוקר (22.6.1941) באתי לבית הספר לקבל תעודת גמר הופתענו מהפצצת מטוסים גרמניים. הייתה זו תחילת המלחמה בין גרמניה לברית המועצות.

כעבור יומיים כאשר היה כבר ברור שהצבא הסובייטי עומד לסגת נוכח הלחץ המתמשך מצד הגרמנים צלצל הטלפון בדירתנו. היה זה חברי לכיתה אברהם ישפן, שהציע לי לברוח ביחד עימו לתוך פנים רוסיה בעקבות הצבא הסובייטי הנסוג. תשובתי הייתה: "אני נשאר עם הורי ואחותי!" הוא: "אתה רוצה שישחטו אותנו?!"

שעות מעטות לאחר שיחה זו כאשר הצבא גרמני כבר עמד להיפנס לעיר, נותק הטלפון בדירתנו ובדירותיהם של מרבית יהודי קובנה. היה זה האקט האנטי-יהודי הראשון של הלאומנים הליטאים שהשתלטו בינתיים על העיר. באחת ההודעות ששמעתי ברדיו המקומי מטעם המפקד שלהם [סא"ל י. בוביאליס] נאמר שעבור כל גרמני הרוג — יוצאו להורג 100 יהודים. טרם הספקנו להתעשת מאיומים מקפיאי דם אלו וכבר התפרצו לביתנו ליטאים מזוינים בטענות שיירינו מתוך החלונות על טורי הצבא הגרמני. בעוד שאצלנו הסתפקו המתפרצים בשרידת דברי-ערך, הרי מדירות סמוכות הוציאו להורג את הגברים היהודים ואת הנשים הצעירות אגסו. בשכונה היהודית סלבודקה טבחו ליטאים מקומיים בצורה פראית בשכניהם היהודים, כולל רבנים. אין תימה שלעומת המוני הליטאים שגדשו את הרחובות לקבל את הצבא הגרמני בפרחים, אנו ויתר שכנינו היהודים סגרנו תריסים, הורדנו וילונות והסתגרנו בבתים. כנראה שהסקרנות שלי גברה על החרדה ולא התאפקתי מלהציץ מפינת התריס הסגור החוצה. הסתבר לי שהחיילים הגרמנים נכנסים העירה באותו מסלול בו שעטו לפני כשנה הטנקים הסובייטיים. שלא כמו החיילים הסובייטיים שלבושם היה דל ומראיהם זנוח, עשתה עלי רושם כביר הופעתם החיצונית של החיילים הגרמנים המצוחצחים והשופעים בריאות וביטחון. אותם רגעים חשבתי שבפני צבא כזה שום כוח לא יעמוד, ולכן עשוי הוא לכבוש את כל העולם. יתר על כן, על רקע מעשי השוד, הרצח והאונס באוכלוסייה היהודית שבוצעו כבר באותו יום ע"י כנופיות של ליטאים מזוינים מצאתי אפילו נחמה פורתא בעובדה שיחד עם הופעתם של הגרמנים ברחובות הודבקו שם על הקירות מודעות ענק בגרמנית: "Wer plündernd wird erschossen" (מי שישדוד יירה). אך מהר הסתבר לי שלגבי יהודים גם מודעה זו לא תופסת והליטאים ממשיכים ברצח, שוד ואונס בקרב תושבי השכונות היהודיות ובעיקר — בסלבודקה.

אחת מכנופיות הליטאים התפרצה גם לבית שלנו בתואנה שמהבית שלנו ירו בצבא הגרמני. ברגע מסוים אחד מהם כיוון אלי נשק טעון והיה חשש סביר שהוא עומד לירות בי. אמי הרגיעה אותי בקול רם שהם לא יעשו לי כל רע. היא אמרה זאת כדי להשפיע על הפורעים. מאותה סיבה היא ואחותי חזרו על המשפט: "הרי הם אינם פושעים".

מכיוון שהכנופיות הללו התאנו במיוחד לגברים צעירים, שלחוני הורי לביתו של

הכי שהתגורר ברחוב צדדי ושקט. אך יום אחד הגיעו גם אליו. אחד מהם, ליטאי מזוין שהתפאר במספר היהודים שרצח, ניסה לסחוב בכוח את סבי בן ה-78 כאילו לעבודה. הישיש סירב בתוקף. אני שימשתי ביניהם מעין מתורגמן. אך מי שהציל אותו היה רווקא חייל גרמני שיחידתו חנתה בחצר. אין לי ספק שלולא תגובתו של החייל שהתרגז על מעשהו של הליטאי כאקט של הפרת החוק והסדר, סבא שלי היה נורה במקום או מובל ע"י אותו ליטאי לפורט ה-7 שהפך באותם ימים למקום מעצר, עינויים והוצאות להורג לאלפי גברים ונשים מיהודי העיר.

עם ההפוגה בגל הרצח, השוד והאונס גברו השמועות על הקמת הגטו בשכונת סלבודקה. חזרנו להיפגש עם חברים. אחת מהם, חברת כיתתי לשעבר אלה וולפה, שחזרה בוכיה מהפורט ה-7, סיפרה על מעשי הרצח והאונס הזוועתיים שביצעו שם הליטאים. אך גם ציינה, שהנשים המכוננות עירבבו מים עם חול ומרחו על הפנים כדי שייראו מכוערות, מעוותות או זקנות — כך שלאיש לא יתחשק להציק להן. היא גם הייתה מבין המעטים ששוחררו מגיהנום זה. אין תימה שהדעה הרווחת בינינו הייתה: "מוטב שיקום כבר הגטו; בו הליטאים לא יוכלו לפגוע בנו ושם, לפחות, נחיה בין יהודים!".

לקראת העברת 30,000 מיהודי קובנה לגטו הוקם ועד יהודי שדאג להקל על המועברים, לפחות מבחינה טכנית. לאט לאט אף העזנו לבקר בחצר הוועד היהודי שהחל לפעול ברח' יטקוור 24, כדי לראות מי ומי הם העסקנים שתפסו יוזמה בעת כזאת. בלטו ביניהם אנשי-ציבור ידועים, (כמו עו"ד לייב גרפונקל, הרב שמואל-אבא סנייג, עו"ד יעקב גולדברג ועוד), שבתקופת השלטון הסובייטי הוכרו כ'אויבי העם' והושכו בכלא או שהסתגרו בבית (לאחר המעבר לגטו חברי הוועד נכללו באלטסטנראט, מועצת הזקנים, הוא המוסד שהנהיג את החיים הפנימיים). בתוך ההמונים שהצטופפו בחצר לבקש עזרה בקבלת מקום מגורים בגטו או בשחרור יקיריהם מהפורט ה-7 וכדומה, שמעתי אישה מדלת העם סחה: "למה בתקופה השלטון הסובייטי דיברו נגדה העשירים? הרי כאשר להם היה כסף ומזון — היה גם לנו! עכשיו כשלקחו מהם הכל — מה יהיה עלינו?"

סמוך לסגירת הגטו (באוגוסט 1941) שמעתי איש בעל בעמיו אומר לרעהו: "כמה הייתי חפץ להשיג לביתי שק קמח". כשנכנסנו לגטו והחל הרעב הגדול נזכרתי בשיחה זו והבנתי כמה זה חיוני, אך יחד עם זאת נוכחתי שזה לא העיקר: נודע לי שאותו אדם שאמנם השיג בשעתו את מבוקשתו — נלקח אחר כך יחד עם בני משפחתו לפורט ה-9, הוא אתר הרצח העיקרי של יהודי קובנה.

כמו רבים מבין יהודי קובנה שנאלצו לעבור לגטו, כך גם בני משפחתי החליפו דירות עם משפחה נוצרית. אנו עשינו 'עיסקה' כזאת עם משפחה ששכנה ברחוב שילובוס. במסגרת הוצאות-להורג מאסיביות שהחלו להתבצע כבר מתחילת קיום

הגטו, נרצחו ב-6 באוקטובר 1941 מרבית היהודים שהתגוררו בשטח זה. אירוע זה פונה בפני היהודים ה'אקציה של הגטו הקטן'. רק קומץ קטן, כולל משפחתי, זכו להתפנות לחלק העיקרי של הגטו.

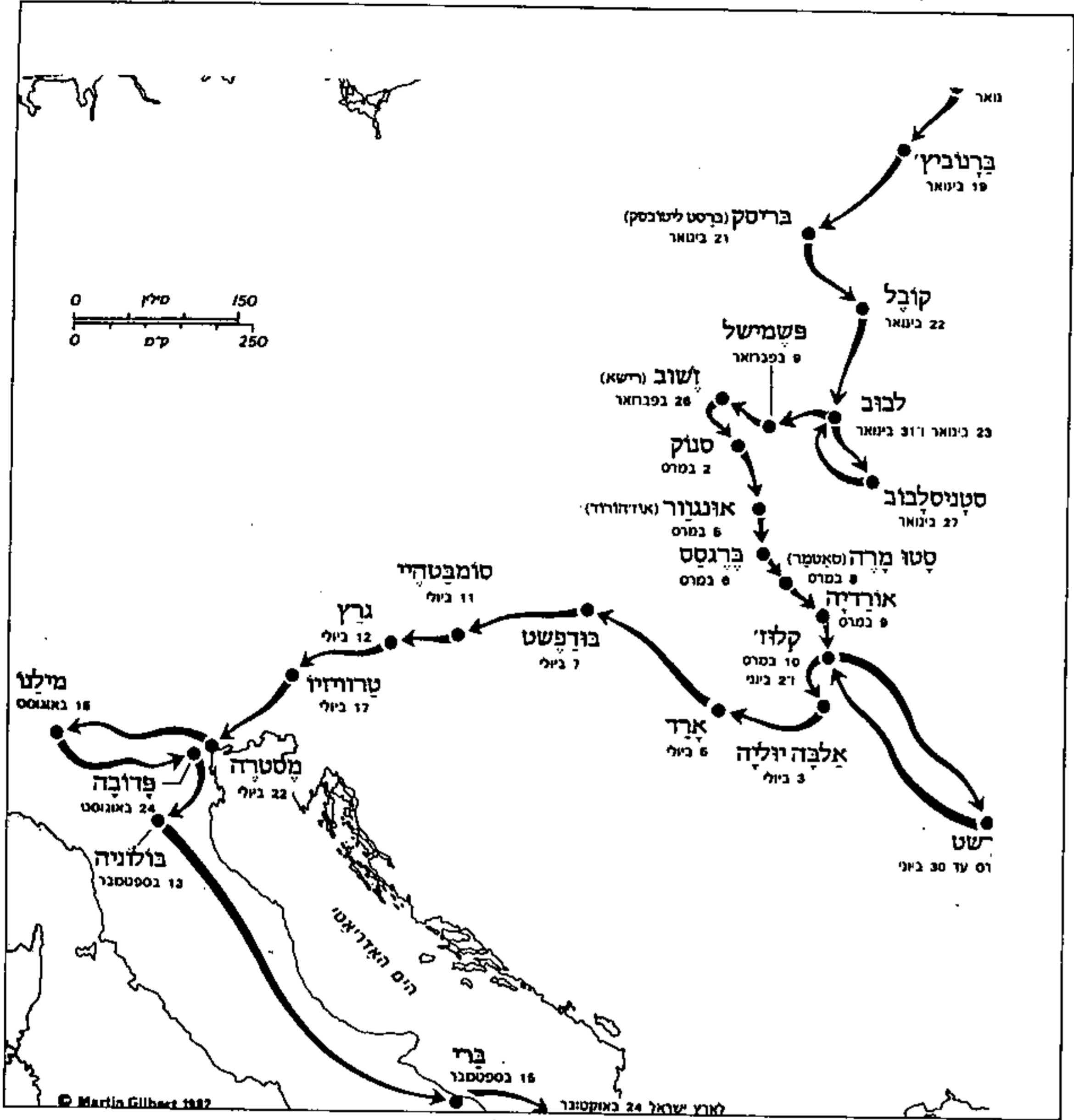
כמי שחונן בתכונות של סקרנות וזיכרון טוב יחסית, הייתי מרבה לשוטט ברחובות ובסמטאות של הגטו ו'לבלוע' בעיניי רשמים של המציאות העגומה שלתוכה כאילו צנחתי בלי משים. חלק מהרשמים שקלטתי — רשמתי במוחי, אך גם במחברת מיוחדת. כך, למשל, התרשמתי מאד מהעובדה שיהודים רבים מאד (כולל גם לא-אדוקים) השתתפו בתפילות של 'הימים הנוראים', שכאמור היו אכן נוראים תרתי משמע, במיוחד בזמן הראשון של כינון הגטו. מניינים נערכו בכתיים פרטיים שבלאו הכי כבר היו צפופים, שהרי כמה משפחות חילקו ביניהן דירה אחת. לא אשכח את הבכיות והתחנונים שבקעו בשעת התפילה. במיוחד אזכור את תפילת נעילה ביום-כיפור: כחזן מתנדב שימש יהודי קשיש בשם לייב פלר (שבנו הבכור ד"ר נח פלר היה לימים מנהל בי"ח השרון). כאשר הגיע לפסוק "קרע רוע גזר דיננו" חזר על המילה 'קרע' פעמים רבות כשקולו נחנק מדמעות וכל הקהל גועה בבכי אחריו. באחד מימי החג נערך בכל בתי התפילה בגטו ביקור בזק ע"י שני אישי ציבור (אחד מהם השופט לשעבר לוריא, שלימים היה אחד מהאנשים החזקים והשנואים בגטו) ששכנעו את המתפללים לצאת מיד לעבודת הכפייה, כי השלטונות הגרמניים העמידו אולטימטום לגטו להכין מיד כמה אלפים פועלים לבינוי שדה התעופה הצבאי בקובנה.

אין תימה שבתקופת הדמים הזאת, שהשתוללה בגטו בסתיו 1941 כמעט ללא הפוגה, אף אחד מאיתנו לא ידע מה מצפה לו אפילו בשעות הקרובות. נזכרתי אז בפסוק של התורה "בפוקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן פוקר". באותו זמן כשיצאה פקודה למסור את כל הפסוק והתכשיטים, הייתי בטוח שכל היהודים יבצעו זאת ללא-היסוס, כדי לא לספן עוד יותר את חייהם. אולם לאחר שמשפחתו של דודי העשיר משה לוי הוצאה לפורט ה-9, אזרתי עוז ואספתי מביתו העוזב ספרי קריאה בעברית, כולל כמה כרכים של שנתוני 'התקופה' בהוצאת שטיבל. תוך עיון בהם גיליתי כמה דפים דכוקים זה בזה, וביניהם שטרי כסף! בדיעבד סייע לנו מטמון זה להתגבר על הרעב הגדול ששרר בגטו, במיוחד בחורף הקשה של 1941. באותו זמן אכלנו אפילו קליפות מבושלות של תפוחי-אדמה וכינונו מאכל זה 'טשולנט'. לפי גילי עדיין לא הייתי חייב לעבוד, אך תמורת פיכר-לחם הספמתי להיות 'מלאך' [כך פוזנו הנערים שעבוד פיכר לחם או תמורה דומה יצאו לעבוד במקום המבוגרים] במקומות-עבודה שונים ומשונים כולל שדה-התעופה. מקום עבודה זה היה הגדול וגם הקשה ביותר. תוך מפות והתעללויות סדיסטיות הועברו שם אלפי עובדים יהודים וגם שבויי-מלחמה סובייטיים מהשכם בבוקר ועד מאוחר בערב תחת כיפת-השמיים ובכל מזג-אוויר. במשך היום ניתנה להם פרוסת לחם ומרק דליל. בנוסף לכל זאת

אולצו העובדים מדי יום ללכת למקום עבודה זה ובחזרה ארבעה שעות. ביום שלפני 'האקציה הגדולה' שנערכה ב-28 באוקטובר 1941 (הייתה זו ההוצאה להורג הגדולה ביותר של יהודים בליטא בכל תקופת השואה ביום אחד), החזיקו אותנו שם בעבודת הפרך 24 שעות! לכשחזרתי סוף-סוף הביתה לפנות בוקר, עוד הספקתי להצטרף להוריי ולאחותי שמיהרו להתייצב בפיקר הדמוקרטים יחד עם כל יהודי הגטו. למרות שהייתי מאוד עייף נחרתו בזיכרוני כמה אפיזודות מהפיכר: צעקות היסטריות של בני משפחה המחפשים זה את זה; מישהו מגיף מטריה למעלה כדי לאותת למי שמחפשים אותו ועוד. לפתע חלף על ידינו איש זקן – היה זה סבא שבעצת ידידים גילח את זקנו כדי להיראות צעיר מגילו. לראשונה בחיי ראיתי אותו במצב כזה – כאילו היה ערום! הייתה זו פגישתנו האחרונה, שכן באותו יום ישיש זה יחד עם עוד כ-10,000 יהודים 'בלתי-פשרים לעבודה' נכלאו ב'גטו הקטן' ולמחרת הובלו לפורט ה-9 ושם נרצחו. על כך נודע כבר למחרת, אך לא מעטים סירבו להאמין בזאת, כולל אבי, שלמרות מצבנו הדחוק סירב ימים רבים ללבוש את בגדי סבא.

זמן קצר אחר 'האקציה הגדולה' התמזל לי לעבוד כשוליה אצל נגר הרהיטים הידוע לאנדמאן. שלא כמו בשדה התעופה שם עבדו כמעט 12 שעות בחוץ בכל מזג-אוויר, הרי אצלו עבדתי כשמונה שעות בחדר מוסק וכמו כן ניתן היה ללמוד אצלו מקצוע מועיל בגטו. ברם אחרי ינואר 1942 כשמלאו לי כבר 17 שנה, מחויב הייתי, כמו המבוגרים, לצאת לעבודת פרך ולא התאפשר לי להיות יותר 'מלאך'. אמנם אף אחד לא השלה את עצמו שיותר לא תהינה הוצאות להורג, אך מצב הביניים זה איפשר לי יותר להסתכל מסביבי גם מתוך סקרנות. כך למשל הייתי עוקב אחרי מצב הלחיים (נפולות או מלאות) אצל אנשי הגטו ומסיק מי מהם סובל רעב. שמתי לב שהשוטרים היהודים ומרבית הפונקציונרים האחרים נראים שבעים ואף מרושני עונג. ואילו אני הזדהיתי בכל מאודי עם אותם שירי העם שצמחו בגטו כמו "ניט אייער מזל" (לא המזל שלכם), שבהם הובעה ביקורת קשה נגד בעלי השררה היהודיים ה'יעלה'ס', כפי שכוננו בגטו. הביקורת נגד ה'יעלה'ס' התמקדה כלפי התנהגותם המנופחת ועל כי שכחו שהסטטוס 'הגבוה' שלהם, לעומת האנשים 'הפשוטים' בגטו, הוענק להם, במידה מסוימת, בברכת הממשל הגרמני הרצחני, כך שלמעשה הם משרתים את האינטרסים שלו.

תוך כדי הסתכלויותי התרשמתי גם שהנשים מודעות יותר להופעתן החיצונית אפילו בזמן עבודת הפרך מחוץ לגטו. אני נזכר שגם בימים קשים נמצאו בינינו אנשים שהשתדלו לצאת לרחובות הגטו בכגדים נקיים ולברך את המכרים שפגשו אפילו בהרמת כובע וזאת כדי להוכיח לעצמנו שעדיין יש לנו שליטה מסוימת על צורת החיים שלנו. משום כך נהגנו, גם בימי הרעב הקשים ביותר, לאכול את האוכל

מסעו של דב לוי, 17 בינואר – 24 באוקטובר 1945

"בשנים 1944-1948 עזבו את אירופה כ-200,000 ניצולים בדרכם לארץ ישראל, והם עלו בעיקר בעלייה ב' ("העפלה"). רבים מהם נרתמו למאבק של ארגוני המחתרת בארץ." מרטין גילברט, **אטלס השואה**, עמ' 240, משרד הביטחון – הוצאה לאור, ת"א 1986.

הדל בסכין ומזלג, להמשיך ולהשתמש במברשת שיניים וכדומה. כמו כן נמצאו בגטו לא מעט אנשים שהשתדלו לעצב בצורה אסתטית את 'הטלאי הצהוב', אותו נאלצנו לשאת הן על החזה והן על הגב.

ככל הגברים גם אני הייתי חייב להוריד את הכובע בפני אנשי המשמר של שער הגטו בחוזרי מהעבודה, עם זאת השתדלתי לעשות זאת כראש זקוף. וזוכר אני את עצמי גם מסתפל בקנאה על חתול החוצה את גדר הגטו באין מפריע. בנוסף לתספול מהיותנו סגורים מאחורי גדר תיל ובעיקר מהחרדה מפני המחר, המשיכה להציק תחושה מתמדת של רעב. במקרה הטוב אכלנו 2-3 פעמים ביום צלחת מרק דליל שכונה 'יושניק', שכמותו האכיסו את הבהמות. לחם היה מצרך נדיר. פעם שלחוני הורי לתחנת החלוקה של המזון כדי להביא למשפחה את מנת הלחם השבועית — פיכר וחצי. בדרך חזרה התחלתי, בלי-משים, לכרסם את חצי הפיכר ואחר-כך את השלם; משהגעתי הביתה כבר לא נותרה בידי אפילו פרוסה אחת ועד היום אני מתבייש בכך! בנוסף למצוקת הרעב סבלתי גם מתחושת מחנק לחיות מאחורי גדרות-תיל ומול לועי הרובים של הזקיפים הליטאים מסביב לגדר. לא פעם הטרידתי השאלה: "כלום יש משהו בעולם היודע עלינו?" על כך שוחחתי רבות. וכאשר הייתי שואל: מה יהיה? התשובה הייתה בערך: "יהיה טוב — אך ליהודי אמריקה".

במחתרת האנטי-נאצית של גטו קובנה

כמו שאסור היה להכניס לגטו מזון, דלק וכמובן נשק, כך גם נאסר בצורה חמורה להכניס דברי דפוס. בכל זאת התנהלה ע"י יחידים וקבוצות פעילות הברחה: הן דרך שער הגטו והן דרך הגדר שהקיפה את כל שטח הגטו ונשמרה ע"י זקיפים ליטאים מזוינים. בגלל הרעב והקור ששררו תכופות בכיתנו גם אני הסתכנתי לא פעם בהברחת מזון, פחמים ומזמן לזמן גם עיתון, כדי לעקוב מה קורה מחוץ לגטו ובעיקר בחזיתות המלחמה. יום אחד הגיע לידי עיתון גרמני ובו תצלום של אדם שהוצג שם כמנהיג הכנופיות טיטו, מי שנלחם ביוגוסלביה נגד הגרמנים. כמה השתוקקתי לפגוש אדם כזה באיזור קובנה! לימים הסתבר לי שכבר בקיץ 1942 חדרה לגטו קובנה בחשאי הפולניה אירנה אדמוביץ בשליחות השוה"צ מגטו וילנה. מטרת ביקורה הייתה לדרבן את חברי התנועות הציוניות במקום להגביר את ההתנגדות המאורגנת נגד הגרמנים. אמנם בגלל הסודיות הרבה שאפפה את ביקורה לא פגשתיה, אך לימים שמתי לב להשלכות האקטיביסטיות שביקורה הניב. במקביל החלו להגיע לאוזני סיפורים מרתקים על פעילותם של פרטיזנים אנטי-נאצים ביערות מזרח ליטא. אך כיצד מגיעים אליהם?

כשגיליתי את שאיפתי זו באוזניהם של כמה מחברי הקרובים בהשוה"צ התברר לי שהם משתייכים כבר למחתרת השואפת לאותה מטרה. כמובן שהצטרפתי לאחד התאים של אותה מחתרת. בראש התא שמנה שלושה אנשים עמדה בחורה בשם גיטה פוגיר, כיום חברת קיבוץ רשפים. הרגשה מוזרה תקפה אותנו כאשר בערב קיץ אחד הביאה לנו גיטה בריח של רובה עטוף בעיתון גרמני. אמנם עוד לפני כן גונב לאוזנינו דבר קיום נשק בגטו, והסיפורים על רוכשי הנשק נמסרו מפה לאוזן, אך הפעם מיששנו את הברזל הקר כמו ידינו! עם זאת ידענו שיש להיחפז בלימוד כיצד לפרק את הבריח ולהרכיבו, כי תא אחר מחכה לו. גיטה בחנה את ידיעותינו ומסתבר שרק אתמול למדה זאת היא עצמה. על חברותי במחתרת אסור היה לי לגלות אפילו להורי ולאחותי. ככל הנראה, הם ניחשו שאני מעורב במשהו רציני וחשוב, אך לא דיברו אתי על כך. מעתה כל מהלך חיי התקשר למחתרת.

בסתיו 1943 פשטו שמועות שמכינים רשימות של יהודים כדי לשלחם למחנות עבודה מחוץ לגטו. התברר שהמדובר באסטוניה. בחוגי המחתרת דובר על אפשרות שחברי הארגון המחתרתי וכן בני משפחותיהם לא ייכללו ברשימות המשולחים. מכל מקום נדרשו החברים למסור להנהגת הארגון פרטים אישיים על עצמם ועל בני ביתם. השילוח החל כבוקר של ה-26 באוקטובר, כאשר חוליות של שוטרים גרמנים וליטאים, מלווים באנשי המשטרה היהודית, התפזרו בכל בתי הגטו לאסוף את האנשים המיועדים לאסטוניה. גם ארגון המחתרת גייס את חבריו, כולל אותי והציבם במקומות ריכוז שנקבעו מראש.

בצהרי היום נשלחתי אל בניין תלת-קומתי בגטו, שלפי השמועה נמצא במרתפו מחבוא משוכלל. בדרך לשם, כשעברתי ע"י ביתי, הזרעזעתי למראה שוטרים יהודים וגרמנים מוציאים בכוח את בני-משפחתי מהבית. למראה אחותי הזועקת מרה ואבי המיזאש חלפה בראשי מחשבה להצטרף אליהם. אך באותה שנייה עשתה אמי מעשה שלא אשכחה לעולם: היא נתנה בי מבט תקיף שמשמעותו הברורה הייתה "תימלט מכאן מיד!". וכך גם עשיתי מבלי להסתכל אחורה. מאז לא ראיתם יותר בחיים. אחרי המלחמה נודע לי שאבי נספה כנראה בעת שהגרמנים גורשו מאסטוניה בסתיו 1944 ואילו אמי ואחותי, שפוננו אז למחנה שטוטהוף, נפטרו בסוף אותה שנה ממחלות. כל זאת לא יכולתי לדעת כשראיתי אותם אז בפעם האחרונה, אך למראה חוסר-הישע שלהם חשתי בנוסף לכאב העמוק גם כזעם צורב על כך שהמחתרת לא הצליחה להבטיח את שלום משפחתי, כפי שציפיתי.

משהגעתי אבל וחפוי ראש ל'בלוק C' נתקלתי ע"י הכניסה בשוטר יהודי דניאל בירגר. אמרתי לו את הסיסמה הדרושה ("האם אני יכול כאן ללון הלילה הזה?"). בתשובה הוא איפשר לי להיכנס פנימה. מישהו הרים מכסה מהרצפה והסיט כמה אבנים שהיו מתחתיו. פתאום חשתי שאני גולש כלפי מטה עד שאחזו בי כמה זוגות

ידיים והביאו אותי לחדר חשוך, בו יכולתי להבחין רק בניצנוצי סיגריות. תוך זמן קצר מישהו תחב לידיי כריך. כמשך השעות הארוכות שישבתי במקום זה הסתגלו עיני לחשכה והסתבר לי שביחד אתי נמצאים כאן במרתף עוד כמה עשרות חברי מחתרת, מהם עם נשק, מוכנים להתנגד בכוח לגירושם. אמנם כמה פעמים שמענו מבחוץ קולותיהם של גרמנים שמחפשים אנשים לשילוח, אך למרבית המזל אותנו הם לא גילו. מאוחר יותר הודיעו לנו אנשי הקשר שלנו מבחוץ שחלפה הסכנה, שכן הגרמנים כבר הצליחו לאתר ולשלח את 3,000 האנשים שהיו דרושים לעבודה לאסטוניה ואנו רשאים, אפוא, לצאת מהמחבוא. עם זאת נאמר לנו: "כרגע אתם חופשים, אך תוך זמן קצר עליכם להתייצב בדירת מפגש, כי יתכן מאוד שעוד הלילה אתם עוזבים את הגטו". מתוך התראה זו הבנתי שהמדובר הוא לצאת אל יערות הפרטיזנים באיזור אַוגוסטובקה שבדרום-מערב ליטא. עצם המחשבה על אפשרות זו הביאה לי הרגשת נחמה פורתא לאחר היום השחור והארוך, בו איפדתי כנראה לתמיד את הורי ואחותי אף ללא מילת פרידה ראויה לשמה. הלכתי איפוא בצעדים כושלים כדי להיפרד לפחות מבית עץ הירוק, בו גרה כל משפחתי כמעט מתחילת הגטו ועד צהרי אותו היום.

מצאתי את הבית שלנו כמו אחרי פוגרום: הדלתות, החלונות והארונות היו פרוצים ועל הרצפה התגלגלו בערפוביה חפצי בית, בגדים ושיירי אוכל. הרושם שקיבלתי היה, שמישהו נכר בכל אלה, כדי לחפש דברים מועילים. ואולי היו אלה השכנים? הללו קיבלוני אמנם במאור פנים, אך גם בהפתעה: סבורים היו שגם אני שולחתי הבוקר עם משפחתי. באותו רגע גמלה בליבי החלטה שמה שלא יקרה אני לבית זה לא חוזר יותר! נתתי זאת גם להכין לשכנים, אך כמוכן לא סיפרתי, ולו גם ברמז, על יציאתי האפשרית הלילה מהגטו. משום מה הסכמתי לקבל מידיהם כמה כריכים ורצתי כל עוד נפשי בי לדירת המפגש.

ההודעה שנמסרה לנו הייתה די מאכזבת, דהיינו: מכיוון שהגטו עדיין מוקף בכוחות גדולים של גרמנים, לא ניתן יהיה הלילה לפרוץ את הגדר, כפי שתוכנן תחילה ויש להתאזר בסבלנות להזדמנות הבאה. אמנם כולנו היינו להוטים לצאת כבר ליערות, אך במיוחד היו מאוכזבים ומתוסכלים אלה מאיתנו שנותרו עתה (כמוני) גלמודים ללא משפחה. כאחים לגורל, דומה שחשנו רצון עז להישאר מעתה ביחד ובכל התנאים: בין אם נזכה לצאת ליערות ובין אם חס ושלום האפשרות הזו שוב תימנע מאתנו. מטבע הדברים חלק מאתנו ובמיוחד אלה שהתייתמו זה מקרוב מהוריהם, התמקמו בדירתה של חברתנו פנינה סוקניק בעליית-הגג שמעל הדירה שכונתה משום מה 'עליית באבילסקי'. כאן נתמזגו התאים החשאיים — וקיימנו צורת-חיים שיתופית כדוגמת קיבוצי ההכשרה של התנועה מלפני המלחמה. עם זאת קיווינו שתהא זו אכסניה ארעית בלבד, שהרי באותם ימים סמוך לאחר האקציה

(מסוף אוקטובר ובמהלך חודש נובמבר 1943) חזרו למהלך גבוה הניסיונות מטעם הנהגת המחתרת להוציא במאורגן קבוצות חברים לגוש יערות אַוגוסטובקה.

במציאות של ההכנות הקדחתניות למסע זה הותרה גם הסודיות שאפפה את תכניות היציאה וכולנו היינו משננים בעל-פה את שמות הכפרים והיערות בתוואי המסע המיועד לנו. מעבר לכל היינו מוטרדים מהשאלה כיצד יורכבו יחידות היציאה מהגטו ומי ומי יהיה בין היוצאים? שכן המועמדים ליציאה נבחרו בקפדנות יתרה בהתאם לכישוריהם וכוח עמידתם במסע המסוכן והמפרך. החמרה ניכרת ננקטה לגבי השתתפותן של הבנות, כלומר לכל אחת מתנועת-נוער שהשתתפו במסע הוקצב מספר מצומצם של בנות וההכרעה הסופית ניתנה בידי חברי התנועה המסוימת.

בהתאם לכך הותר לתנועת השוה"צ לקבוע ארבע בנות בלבד מתוך 15 שראו עצמן כמועמדות. זכורני כמו היום את הישיבה הדרמטית שקיימנו בנוכחות 25 חברים בוגרים של התנועה מסביב לבדל-נר והתייסרנו כיצד ליישם החלטה גורלית זו. בשלב ראשון החלטנו 'לסנן' את המועמדות לפי כמה קריטריונים נדרשים, כמו: מראה 'ארי', שליטה בשפה הליטאית, יכולת פיזית וכושר התמצאות. אכן היה זה דיון גורלי כשכל המתדיינים חשים בכך. ראשי המדברים אליהו ראָוזוק (ראש הקן) ומשה פֶּטְרִיקֶנסקי (מרכז פלוגות הקרב) התאמצו להסביר באופן הגיוני את הצורך בהכרעה הגורלית עוד באותו לילה, כי מחר בבוקר חייבים להמציא את השמות להנהגת המחתרת. לעומתם היו שלימדו זכות על מועמדות זו או אחרת גם מנימוקים רגשיים, כמו משה אֵיליוֹנסקי שנחלץ ללמד זכות על חברתנו רחל (קוקה) רוזנטל שנתרה זה עתה לבריה מכל משפחתה. "קוקה חייבת לצאת" — הוא זעק במרי נפשו כשהיתר משפילים עיניהם הדומעות. באנחה עמוקה הגיבה בלהה מארקוס, כשהגיע תורה לדבר. ומה תגיד? הן אין לה אף אחת מן הסגולות הנדרשות לבת העומדת לצאת למשימה מסוכנת ומורכבת. לפתע שומעות אוזני את קול מחאתי שלי על שנפסלתי בשלב זה ליציאה בגלל שכר בקרסול רגלי הימנית שטרם העלה ארוכה: "אצלע אחריכם ברגלי השבורה, אם תשאירוני כאן!" לאט לאט פורשים כולם לישון וארבע המאושרות (חנה זימון, מרים אידלס, מירה בוז ורחל רוזנטל) אינן יודעות אם לשמוח ואם לבכות. השיחה דועכת ביחד עם בדל הנר והמועקה תלויה בחשכה.

החל מהבוקר שלאחר אותו לילה קריטי וכן בימים הבאים היו עוזבים אותנו 'המאושרים' שנקבעו לצאת ליערות אַוגוסטובקה ואילו אני וכמה מהחברים "שנפסלו" המשכנו להתגורר באותו מקום. כמשך הזמן הצטרפו אלינו עוד חברים מהשוה"צ ואחרים. מצד שני החלו כמעט מדי יום להגיע בשורות-איוב על גורלם המר של עשרות משתתפי המסע לאוגוסטובקה: חלקם הניכר נספה מידי הליטאים שארבו בדרכים, האחרים חזרו לגטו מתוסכלים ונבוכים ושניים בלבד זכו להגיע ליעד הנכסף. אלה היו: שמואליק מורדקובסקי — מאנשי החלוץ-הצעיר ונחמיה אנדלין

מ"ארגון המאבק האנטי-פאשיסטי" (הקומוניסטים). אולם לאחר שהגיעו ליעד, הפתבר שלא היה שם שום סימן לבסיס פרטיזני, כפי שהובטח בשעתו בשם ראשי הקומוניסטים בגטו ומחוצה לו. למרבית הצער נודע לנן שבין הנספים במסע אומלל זה היו גם שישה מטובי חברינו: משה איליונסקי, בנימין וולוביצקי, ליאו זימן, נחמן לוין, אריה מיצקון, יעקב שטרסבורג.

המומים ומדוכאים מהפישלון המחפיר של מסע אוגוסטובה, בו שכלנו את מיטב חברינו, היה זה אך טבעי לנתק את הזיקה הארגונית לקומוניסטים, שמנהיגיהם היו אחראים לתיכנון מסע כושל זה. עם זאת חלה התקרבות יתר עם המחנה הציוני-סוציאליסטי בגטו וכתוצאה מכך גם עברנו ביחד עם כמה חברים מ"החלוץ הצעיר-דרור" לגור בדירת צריף ברחוב Mildos 7. דירה זו כונתה 'קיבוץ מילדוס 7', שכן משק הבית והפעילות החברתית והתרבותית היו בנויים על בסיס קולקטיבי וחברתי לפי המודל של הקיבוצים בא"י. מדי פעם בפעם היינו עורכים ויכוחים אידיאולוגיים ופוליטיים וערבי שירה בציפור. אין תימה שדירתנו זו הפכה בגטו למקום מבוקש לכל מי שהתגעגע לחיי חברה תוססים, שהזכירו לו את חיי החברה הדינמיים של הציבור הציוני מלפני המלחמה.

בין האורחים מסוג זה בלטו שרידי המנהיגים והפעילים של המחנה הציוני-סוציאליסטי שחלקם תפס גם בגטו עמדות בתחום הציבורי והמינהלי. אחד מהם היה השוטר הירש פרידמן, שהשתתף בשעתו בשילוח בני משפחתי לאסטוניה. משאיזפרת לי לו אירוע אומלל זה הוא נבוכ מאד, והתנצל שאף אחד לא מסר לו שמדובר במשפחה של חבר מחתרת. אכן גם מקודם ידעתי שחברי מחתרת המשרתים במשטרה חייבים למלא פקודות של השלטונות, אך לאחר שהדבר פגע בי אישית — היה לי עוד יותר קשה להשלים עם דואליות זו. מכל מקום, יחסי השלילי לממסד בגטו גבר עוד יותר.

פרט לאפיזודה כואבת זו, זכורים לי שלושת החודשים ששהיתי בקיבוץ — כחיים במעין חממה בתוך המציאות הקודרת של הגטו. יותר מכך, חיי היו-יום שלנו בקיבוץ התנהלו למעשה כדוגמת קיבוץ הכשרה של חלוצים המתעתדים לעלות לא"י, אלא במצב הנתון הנחלפה המטרה המיידית מעלייה לארץ ליציאה ליערות הפרטיזנים. באותו זמן מטרה זו הייתה פחות או יותר ניתנת להשגה, לפחות לבחורים שפינינו, הודות לאפשרות שנפתחה להגיע ליערות רודניקי שבאיזור וילנה. שלא כבמסע הכושל לאוגוסטובה שהתבצע רובו פכולו ברגל, תוכנן המסע הבא ברכב-כלומר באמצעות משאיות וכמו כן לאיזור קרוב יותר. עם זאת הסתבר שהסיכויים של הפנות שלנו (שמספרן עלה בצורה ניכרת על מספר הבחורים) לצאת ליער היו קלושים לעומת הפנות שבשורות הקומוניסטים, שהרי הללו קיימו באמצעות עמיתיהם הלא-יהודים שמחוץ לגטו קשר טוב למדי עם הפיקוד הפרטיזני שביערות.

אי-לכך אין תימה שהרושם בגטו היה ש'ארגון המאבק האנטי-פאשיסטי' הזה מחזיק בידו את 'המפתח ליער'. בדרך כלל לא הרבו לדבר על כך בפרהסיה, אך מפי חברנו אליהו ראזווק שמענו שאכן מתנהל מאבק מר סביב להרכב הקבוצות היוצאות ליער, כאשר "הקומוניסטים עומדים על כך שרעתם תהיה המכרעת בעניין זה". ואכן, באחד המקרים אחת מהחברות שלנו (רוזה סטרשוונר) שזכתה להיבחר ליציאה ליער ואפילו עברה את שער הגטו על ציודה האישי כדי להצטרף ליוצאים, הורחקה לטובת חברה אחרת קרובה לבעלי 'המפתח'. אמנם לימים סודרו חלק קטן מהבחורות שלנו (מירה פוז, פנינה סוקניק, קוקה רוזנטל, רחל זאגאי) במקומות מחבוא בכפרים באמצעות יוזמתה המבורכת של ד"ר פסיה קיסין. חברה אחת בלבד, היא גיטה פוגיר, זכתה להגיע ליער ולהשתלב במאמץ הלחימה נגד הנאצים ועוזריהם המקומיים. אמנם אחד מחברינו הנערצים, שמוליק מורדקובסקי, שהצליח בשעתו להגיע לאוגוסטובה, יצא ליער עוד קודם, לא לפי 'המפתח', אלא הודות לכישוריו המעולים כסייר ומורה-דרך. הראשונים שנבחרו לצאת מטעם הקיבוץ היו: ברוך גרודניק (גופר), חיים גכטל (גלעין), יעקב סוסניצקי, גיטה פוגיר, יענקל קאווא, יוסף רוזין וגרישה שייפר. לקראת יום יציאתם, ב-5 לפברואר 1944, התקיימה בקיבוץ מסיבת פרידה חגיגית.

הסכנו אל שולחנות 'ערוכים' בתה וסוכריות מתוצרת הגטו. העלינו זיכרונות מהפעילות בקן, במחנות הקיץ ובמושבות השונות ושרנו משירי התנועה. ראש הקן הביא את 'דבר התנועה'. המסיבה הגיעה לשיאה, משהוכנס בטקס חגיגי, בהתאם למסורת התנועה דגל אדום ושבעת החברים היוצאים השמיעו את 'ההבטחה השומרית'. כבשורה מעולם אחר הדהדו המילים: "להיות בן נאמן לעמי, שפתי ומולדתי וללחום לחיי-חופש, אחווה וצדק בחברה האנושית". בשירה וריקודים נסתיים הערב גדוש החוויות.

גם אני זכיתי לאותו ביטוי של יחס חם ואוהד מצד חברי הקיבוץ כאשר כעבור חודש הגיע סוף-סוף התור שלי (ביחד עם צבי בראון ויוסף מלמד) לצאת ליערות הפרטיזנים. עם זאת היה עלי לפתור בעצמי את הבעיה של רכישת רובה כתנאי הכרחי ליציאה. לשם כך לא היססתי למכור את שעון היד שלי (מהפירמה היוקרתית Tissot), שקיבלתי בשעתו מדודי משה לוין לחגיגת בר-מצווה שלי.

כמו רבים בגטו גם אני ניהלתי בגטו יומן אישי (קראתי לו 'דברי הימים') ובו רשמתי כמעט מידי יום מה עבר עלי ועל הגטו וכן ציינתי כמה מילות פנף, פולקלור, ובריחות מאותם ימים, וכן חדשות מחזיתות המלחמה ושמועות שקלטתי ממקורות שונים. לפני צאתי לפרטיזנים עמדתי למסור את היומן לחברתי הקרובה רבקה'לה, אך לפתע היא הוצאה למחנה עבודה והיומן אבד. בינתיים החלו ההכנות ליציאה, כולל אימונים, הצטיידות בלבוש מתאים ובנשק. כל אלה נמשכו כמה שבועות. המדריך הראשי, נחמיה אנדלין, שכבר צבר נסיון קרבי ביער הפרטיזני, הרביץ

בנו את כללי הלחימה בשטח האויב. סיום האימונים צוין במסיבה שנערכה בצריף של הארגון האנטי-פאשיסטי. אחד מראשיהם חיים-דוד רטנר נשא נאום נמלץ על תפקידנו כפרטיזנים סובייטים ועל חובתנו לתרום בדמנו במלחמה הקרושה בפאשיזם הגרמני והבינלאומי. לפתע קם חברנו צבי בראון ולאחר שביקש את רשות הדיבור, השמיע בשמנו את הדברים הבאים:

אמנם מצטרפים אנו לפרטיזנקה הסובייטית ונמלא בנאמנות ובכנות כל מה שיוטל עלינו כפרטיזנים. אך לא נשכח אפילו לרגע אחד, כי אנו עושים זאת כיהודים, כיוצאי גטו קובנה היהודית כדי לנקום את דם אחינו ואחיותינו, אמהותינו ואבותינו, שנטבחו על היותם יהודים וכדי לטהר את כבוד עמנו שהובל לטבח...

אין לדעת אם דברים אלו נעמו לראשי הארגון האנטי-פשיסטי, אך התקבל רושם שחלק ניכר מהנוכחים הזדהו אתם. יום היציאה נידחה כמה פעמים והתחלנו כבר לחשוש שמא חלום זה לא יתממש. והנה גם הגיע היום הנכסף — 7 במארס 1944. בין הערביים נפרדנו שלושתנו מהחברה בדירת הקיבוץ כברכה המסורתית להתראות בארץ. היו אלה הדברים האחרונים ששמענו מפי אלה שנותרו לגורלם. בסתר לבנו השתעשענו בתקווה עמומה שביום פורענות יוכלו להינצל באמצעות ה'מלינה' (המחבוא) שנחפרה מתחת לדירה. אולם מחשבות אלו פינו מיד מקומן למה שמצפה לנו בעוד דקות אחדות במקום המפגש של היוצאים סמוך לשער הגטו. כעבור שעה קלה נצטוונו שם לעלות על המשאית שחנתה מחוץ לשער הגטו. מה גדולה ורבה הייתה הפתעתנו כאשר הבחנתי על הדופן האחורי של המשאית בשני שוטרים גרמנים על מדיהם וגשקם. רק לאחר דקות מעטות התחננו לי שהשניים משתייכים לקבוצת היוצאים (יוסף מלמד וכתריאל קובלנץ) שלנו ותפקידם לשמש, כביכול, כזקיפים המלווים אותנו. יותר מכך. לפתע כבו פנסי החשמל שעל יד השער והבנתי שזו תחבולה גבוהה של אנשינו, כדי שזקיפי השער לא יוכלו לזהות אותנו. באותו רגע גדלה הערכתי להנהגת אירגון המחתרת, על התכנון הנבון והמתוחכם וגברה תקוותי שגם הלאה הכל יתנהל כנדרש ולא ניתפס. כאשר ישבנו כבר צפופים במשאית שמענו יחד עם רעש המנוע שלה, שמישהו ע"י השער שואל: "לאן אתם יוצאים?" וקול אחר עונה שהאנשים יוצאים לעבוד לעיירה באבטאי (Babtai). למעשה הסיעה אותנו המשאית לא לאותו מקום, אלא לכיוון אחר לגמרי: אל היערות העבותים שבאיזור רודניקי, כ-40 ק"מ דרומית לוויילנה. שם היה ממוקם הגדוד הפרטיזני "מוות לכובשים הגרמנים", שאליו אנו — 20 חברים ו-8 חברות — אמורים להגיע ולהשתלב בתוך שורות לוחמיו. ובמשך קיומו נקלטו בגדוד זה ובשלוחותיו קרוב ל-150 לוחמים מגטו קובנה. כשליש מהם נפל בפעילות קרבית!!

ברגע מסוים של תחילת הנסיעה נצטוונו להסיר את הטלאים הצהובים מעל בגדינו ולטעון את הרובים בחמישה כדורים. לאחר שהפקודה בוצעה נאמר לנו בצורה החלטית: "כעת אתם פרטיזנים!" ואכן דברים אלו לא נאמרו בכדי.

בגדוד הפארטיזנים "מוות לכובשים הגרמנים" (כאילו על פוכב אחר...)

שני לילות ארכה לנו הדרך הקשה מן המקום שירדנו מהמשאית עד להגעתנו ברגל ליערות רודניקי. תוך כדי ההליכה בשטח הביצתי בין העצים הענקיים שכמותם טרם ראיתי בחיי, דימיתי בעיני רוחי שכל חריץ בגזע העץ, כמו גם כל ענף שבור המוטה בצד זה או אחר, הינם למעשה "סימנים מוסכמים" שנועדו להקל גם על הפרטיזנים עצמם להתמצא בג'ונגל מסתורי זה, שלמעשה מהווה את עיקרו של "שטח המחיה" שלהם.

את הזיותי בהקיץ חתך מורה-הדרך שלנו, נחמיה אנדלין, בקולו הפסקני שאנו מתקרבים כבר אל המשמר הראשי של המחנה בו ממוקם הגדוד "שלנו". לשמחתנו הרבה הסתבר שעל המשמר עומד לא אחר, אלא חברנו יאנקל קאוה. הלה מחזיק בידו רובה בעל קנה קטוע ושולח מבטי קנאה מחייכים לעבר נשקנו וציודנו רב הרושם. עוד רגע והוא פורע כמעט תחת מטר הנשיקות והחיבוקים מצד הבאים. אכן נתקרבו הלבבות בשעה זו וגם אני חוטף נשיקה חטופה מפרץ פאדיסון קצין משטרת הגטו לשעבר, שיחסינו כגטו לא היו טובים. אכן שעת רצון היא זו. אנו הבאים מסמלים לגבי 'שוכני היער' הוותיקים את הווי הבית והמשפחה שמתוכם יצאו ומי יודע אם יזכו לראותם שוב.

ביומיים הראשונים להגעתנו לא ידעתי שבעה מלהסתפל, אם לא לבלוע בעיניי, כל דבר המצוי במתחם המחנה. בחדווה יצאתי בכוקר להתרחץ במי הנחל מרצ'אנקה וכן ביקרתי בכל ביקתות המגורים פרט, כמובן, לזו של המפקדה. לשם הוזמנתי בפקודה לשיחת היכרות כמו כל לוחם חדש שחייב גם למלא שאלון מורכב, כמקובל אצל הסובייטים. ביום השלישי הוחל בשיבוצנו כמעריך הצבאי והוצבתי לכתחילה ביחידה הקרבית.

אך בקטע זה חיכתה לי הפתעה: הפרטיזן דוד סנדלר, שידע על שבירת הקרסול ברגל ימין שעברתי בגטו, מצא לנכון, כנראה ממניעים אנושיים, לגלות עובדה זו למפקדה וכתוצאה מכך בוטלה הצבתי הקודמת ושוב חזרתי להיות 'לוחם סתם' — מן השורה. משהבעתי התנגדות ל'גזירה' זו יעצוני פרטיזנים ותיקים ובעלי ניסיון להשלים עם הנתון, כי לעולם אין לדעת מה צופן הגורל. כך או אחרת השתתפתי

גם לאחר מכן בכל מיני משימות קרביות ואחרות שהצריכו לא פעם הליכה מאומצת ברגל עד 35 ק"מ ללילה ועמדת בזה.

לא פחות מהמאמץ הפיסי למלא ללא דופי את הנדרש ממני במישור הצבאי גרידא שומה היה עלי ללמוד כיצד להגיב על פגיעות מילוליות ואחרות מצד חברים לנשק הלא-יהודים, שרובם ככולם הגיעו ליצר מהשבי הגרמני ושם נדבקו בנגע האנטישמי. במקרה אחד כמעט ושילמתי על כך בחיי. והמעשה שהיה כך היה: באחת מפעולות הרכש הראשונות בהן השתתפתי ירד שלג כבר והיה הכרח להשתמש במזחלות שהופקעו מהאיכרים בסביבה. באמצע הנסיעה התברר שטעינו בניווט ועצרנו לכמה דקות להתייעצות. תוך כדי כך ירדנו מהמזחלות הרחוקות לחלץ את עצמותינו. משניתנה פקודת תזווה וניסיתי לטפס חזרה על המזחלת, נדחפתי בגסות בידי אחד הפרטיזנים הוותיקים בגדוד ולאחר שבר שנייה מצאתי עצמי רודף אחריה נואשות. מחוסר ברירה נעמדתי על פני השלג הקפוא עם הרובה ביד וזעקתי לעזרה כשמסביבי סערת שלגים ויללת זאבים. על אף זאת נראה שזעקותיי נקלטו, שכן ברגע מסוים חשתי יד על כתפי ושמעתי כאילו בחלום מילות זירווי בידיש: "בוא אתי, יש לך מזל!" היה זה הפרטיזן לייזר צודיקוב, מכירי מגטו קובנה, שהיה היחיד מכל נוסעי המזחלת ששם לב להיעדרותי ועמד בתוקף על כך שיש לסטות מהדרך ולחפשני עד שאכן גילה אותי בשטח. באותו רגע חשתי בעליל את הערך של סולידריות יהודית, אך גם הפקתי לקח לא לסמוך על כל חבר לנשק.

על אף הקושי להסתגל לתנאי היצר הפרטיזני ולמציאות, שבה כמעט מידי יום נקטלים חברים במהלך הקרבות עם הגרמנים ועוזריהם הליטאים, הייתי מאושר שסוף סוף אני יכול להגן על חיי עם נשק ביד ולנקום באויבינו. יותר מכך, בעוד שחלק מהלוחמים היהודים, ובמיוחד אלו שהיו חברי המפלגה הקומוניסטית או ה'קומסומול' שהגזימו בציפיותיהם ליחס חברי הדוק מצד עמיתיהם הלא-יהודים והתאכזבו מרה מנטייתיהם האנטישמיות, אנו יוצאי קיבוץ מילדוס 7, שלא השתעשענו מלכתחילה בתקוות נלוזות וטיפחנו בתוכנו את אמונתנו הציונית, נפגענו פחות.

מסיבות מוכנות אנו, 11 יוצאי קיבוץ מילדוס 7, שכוננו ביער ה'שומרים', נזהרנו כאן, כמו מפני אש, שלא להבליט את ייחודנו האיריאולוגי וכל שכן לא לקיים מסגרת ארגונית. אמנם המשכנו לטפח בינינו יחסים הדוקים ומסורים וכמובן – עזרה הדדית בעת מצוקה ובדרך כלל קיימנו פגישותינו בצנעה. כמו כן הקפדנו לא להוציא מילה מיותרת גם בידיש מפני 'עינא בישא'. השתדלנו גם, עד כמה שאפשר, לא 'לנקר עיניים', להימנע מלהופיע ביחד לערבי ההווי שהתקיימו תכופות מסביב למדורה שבמרכז המחנה. באווירה של קירוב לבבות ששררה שם, בלטו בין היתר חברינו יאנקל קאווה וגיטה פוגיר בהופעות סולו של שירים בידיש ובעברית. אני ניסיתי את כוחי בהשמעת צלילים המזכירים את ארץ ישראל כחליל האלט שנשתמר אצלי בנס

עוד מזמן השתתפותי בתזמורת הגימנסיה העברית. חברנו יוסף רוזין היה משמיע לנו במפוחית הפה שלו נעימות של שירים רוסיים ועבריים שחלקם (כמו 'היי הרמוניקה') הפכו ללהיטים ולא פעם סחפו את הקהל לריקוד 'הורה' סוערת. אך נמצאו בין חברינו היהודים שלא הסתירו את זעמם, הלמאי אנו שרים שירים עבריים.

בשלב מסוים קשרנו יחסים הדוקים עם חברי השובה"צ שלחמו בשורות הגרודים הוילנאים ביערות רודניקי. כמה מהם עוד הפרנו מאז ביקורם בקן קובנה מיד לאחר סיפוח וילנה לליטא בסוף 1939. רופנו, ובעיקר חברינו מפולין, שמעו רבות ונצורות על אישיותו של ראש הקן שלהם אבא קובנר, שעמד עתה למעשה בראש הגרודים הוילנאים. אך כיצד מגיעים אליו כדי להשיח ליבנו בפניו כאישיות בכירה בתנועה? מסתבר שכמו שאנו שאפנו להיפגש איתו, כך הוא חתר לפגוש אותנו הרחק מעיניהם הבולשות של אוכלי קורצא יהודים ולא-יהודים, אצלנו ואצלם. ואכן הפגישה המיוחלת התקיימה יותר מהר משהעלינו על הדעת ובנסיבות אחרות משחשבנו. וכך היה הדבר.

יום בהיר אחד באפריל 1944 כשחיים גלעין, צבי בראון ואני היינו עומדים על המשמר של הגדוד בפאתי המחנה, הופיע לפתע בשביל המוביל אל אתר המשמר פרש על סוס לבן. כשהתקרב הבחנתי בצעיר חיוור עם בלורית שחורה הלבוש מדים פהים, נועל מגפיים מסורבלים והוא חמוש בתת-מיקלע ואקדח ותיק מפות תלוי על חגורו. שלושתנו מנחשים משום מה את זהותו של הפא עוד לפני שהוא מוסר את הסיסמה. אחד מאתנו שואל אותו לשמו ולמטרת בואו, כדי להודיע למפקד התורן – וניחושנו מתאמת! היה זה אבא קובנר בכבודו ובעצמו, מפקד הגדוד הוילנאי שעליו שמענו עוד בגטו קובנה ושמזמן ציפינו להזדמנות להיפגש עמו.

תוך לחיצת ידיים אנו מציגים את עצמנו כחברי השובה"צ וכבר שוטפת השיחה על גורלם של חברים משותפים. פן התעניין לשמוע על היחס ללוחמים היהודים אצלנו. מתוך דבריו של אורחנו למדנו שמטרת ביקורו הרשמי, לכאורה, של אבא קובנר בגדוד שלנו, הייתה בעיקר כדי להיפגש איתנו כחברי התנועה על כל המשחמע מכך. כמובן שמסרנו על קיומה של הפגישה הזו בסודי סודות ליתר חברינו ומאז נקשרו קשרים הדוקים ושיטתיים בינינו לבין חברי התנועה בגרודים הוילנאים. כמקשרים נקבעו: ברוך גופר, מצד החברים הקובנאים ורוז'קה קורצ'אק עם זלדה טרגר – מצד הוילנאים. באמצעותן קיבלנו לקריאה חטופה את ה'איגרת לחברי שנכתבה בידי אבא קובנר ביער רודניקי במאוס 1944.

איגרת זו, בת 46 עמודים, כללה מידע מעודכן בעברית ובידיש על הפעילות המחתרית תחת הפיבוש הנאצי בגטו וילנה ובמקומות אחרים במזרח אירופה וכן התרסות פברות נגד תופעות האנטישמיות גם ביערות הפרטיזנים, תוך חשבון נוקב עם ברה"מ על יחסה העוין לציונות. באיגרת נרמז גם על הצורך לכונן תנועת העפלה

לארץ-ישראל מקרב שארית הפליטה שתשרוד באזורי ליטא ופולין. זכורני, שכאשר הגיעה האיגרת לידי התרגשתי במיוחד ממילות הסיפא "חזק-ואמץ לקרב ולנקמה", שהזכירו לי את העלונים של התנועה עוד ב"ימים הטובים" שלפני המלחמה. יחד עם זאת הבנתי היטב שמבחינת הפיקוד הפרטיזני ונציגי ה-נ.ק.וו.ד. ביער מדובר בחומר אנטי-סובייטי המסכן את חייו של כל מי שנוגע בו. אין תימה שחשתי שאני מחזיק בידי מעין תפוח אדמה לזהט או אפילו רימון יד שניצרתו שלופה. לא אשכת, על כן, את חברתי לנשק ולתנועה גיטה פוגיר, כאשר מסרה לידי את המחברת הזו בסודי סודות והשביעתני באזהרות חמורות להחזירה רק לה ביד, פן יבולע לכולנו. כאשר התרחקתי למעבי היער והתחלתי בשקיקה לעיין בכתוב, היה נדמה לי שאני מחזיק בידי את אחד החוזרים של ההנהגה הראשית של השומר הצעיר. כאילו היה רק חסר הפתיח: "לשומרים ביער חזק!"

אודה ולא אבוש כי גם כשאני חושב על כך היום, אני חש מעין צמרמורת מהולה בהתפעמות נעורים של אז ואם כי נזהרנו לדבר, אפילו בינינו, על אותה מחברת, הרי לא היינו מסוגלים להתעלם מקיומה ומתחושת הסיפוק והביטחון שנסכה בנו. שכן בנוסף לדימוי של המשכיות העבר הנוסטלגי קיבלנו גם חיזוק קבוצתי של ה'אנחנו' מול 'האחרים' בתוך המסגרת הצבאית הנוקשה והמציאות המתנפרת ביער המשדרת גלי אנטישמיות עד כדי פגיעות בנפש! במיוחד התחזקנו למקרא הקטעים באיגרת שהתייחסו לקומוניסטים ולחברי הקומוסומול שבשורותינו בבחינת 'דע מה שתשיב' להתרסותיהם, שהרי גם אצלנו בגדוד חששנו לדבר עימהם בגילוי לב ואילו הם שמרו בקפידה על פרטי דיוניהם שקיימו במסגרת אסיפות תא סגורות (בהשתתפות הקומיסר האנטישמי) ושבהן דנו בסודיות רבה בנושאים שנגעו בכולנו, לרבות בדיני נפשות של חברינו לנשק. כך או אחרת העזנו להשתעשע בהרגשה שמעתה גם לנו יש 'סודות' משלנו. והסוד שחימם ביותר את ליבנו התמקד סביב החזון הנכסף שלנו המאוזכר בפירוש ברפי האיגרת, דהיינו על עלייה ו/או בריחה לארץ-ישראל.

לאחר שהאיגרת עברה מיד ליד בחדרת קודש והוחזרה, כמתחייב, לחברינו הווילנאים, רק אז התאפשר לכל אחד מאיתנו שזכה לעיין בה גם לעפל ביתר שאת את תוכנה ומהותה וכן להעריך את משמעותה. הסתבר לנו שאיגרת זו, שנכתבה בידי אבא קובנר, מוקדשת בחלקה למעין סיכום והערות על דרכו של פ.פ.א. — מעין ארגון מסתורי עבורנו, שעד כה שמענו עליו שכרי ידיעות בלבד. אך לאין ערוך חשוב ורלוונטי יותר לענייננו נראה היה לנו החלק היותר אינפורמטיבי-רעיוני שכלל גם מעין קובץ הנחיות המיועדות לליכוד השורות של שרידי תנועות הנוער הציוניות שבקרב הפרטיזנים וזאת במטרה שבבוא היום הללו יסחפו עימהם גם שרידים יהודים נוספים לארץ-ישראל, שהרי העלייה לארץ היוותה עבורנו את החזון הנכסף שעליו חלמנו משחר ילדותנו. עד כמה שאני זוכר, ראינו צורך בשלב זה, קודם כל, להפנים

ולשנן לעצמנו את אותם הקטעים שבאיגרת, בהם אוזכרו כמה ערכים אידיאולוגיים ומוסריים שראוי ליישם גם במציאות הקשוחה שביער הפרטיזני וכן לתת דעתנו על ההנחיות האופרטיביות הגלומות באיגרת והמתיקחות לאפשרות אם וכאשר נזכה ליום היציאה מהיער.

אכן פלטה נפשנו ליום זה, אך כמי שחוו מקרוב, במשך למעלה משנתיים, את זוועות הקטל של רובה פכולה של יהדות ליטא, לא שגינו באשליות שנושב לבתינו ונמצא בהם את יקירינו. עם זאת היו בינינו שטיפחו בסתר לבם תקוות כלשהן: שמא? בכל זאת? אולי? במצב דברים זה לא הייתי אז פתוח למחשבה שגם אם אשרוד מהלחימה הפרטיזנית, אתנדב להמשך הלחימה, כפי שהשתמע בעליל באחד הפרקים של האיגרת, בה דובר מה עשוי לקרות עם בואו של הצבא האדום.

אין צורך להוסיף, שמכל קשת ההנחיות והעצות, בין שנוסחו בצורה חדה ובין שנכתבו ברמיזה בלבד, נתפשתי בהתלהבות יתרה לכל מילה שהוזכרה באיגרת בקשר להגשמתו של חזון העלייה לארץ-ישראל. איזכורים מרומזים בנושא זה (כמו "להמתין להוראות") קיבלנו כחשאי גם בשיחות חטופות שניהלנו בהודמנויות עם רוז'קה וזלדה — חברות התנועה שבגרודים הווילנאים. אין תימה שכלל שנקפו הימים וטורי הצבא האדום הלכו והתקרבו לאזורינו, כן גברו ציפיותינו.

היציאה מהיער ו"חשבון-הנפש"

ב-7 ביולי 1944, כאשר רעמי התותחים בישרו שהקרבות בין הצבא הגרמני לבין הצבא האדום כבר הגיעו אל סף היער, ניתנה הפקודה המיוחלת לכל גרודי הפרטיזנים לנוע צפונה במטרה "לשחרר, שכם אחד עם חיילי הצבא האדום, את בירת ליטא — וילנה". חיש מהר התפשטה הבשורה בכל היער. מעטים בלבד מן הפרטיזנים עצמו עין באותו לילה אחרון ביער ולא הצטרפו לביטויי השמחה הספונטניות, בשירה, בריקודים, בשתייה וביריות באוויר. ללוחמים היהודים שנסחפו גם המה בחרוה הכללית היה ליל-הוללות זה גם ליל חשבון נפש ומשבר קשה תוך מחשבות נוגות "לאן הוא הולך ואת מי הוא ימצא".

אור ליום 8 ביולי, עם התחלת ההכנות הקדחתניות ליציאה מן היער לכיוון וילנה, הופיעה במחנה של הגדוד שלנו כמתגנבת רוז'קה, שכאמור לעיל, שימשה למעשה גם מקשרת ובלדרית חשאית עימנו. הפעם רוז'קה הגיעה אלינו בשליחות חירום, דהיינו: למסור לנו הוראות המתחייבות מעוצמת השעה הגדולה הצפויה בקרוב, היא שעת השחרור. לקראת השעה הזו היו בפיה כמה הוראות והללו נספו על הנושא שבאותו רגע נראה לנו כחלומי ויחד עם זה כמעין פירעון ראשון במימוש החזון

שנרמזו תכופות באיגרת — לגבי העלייה לארץ. הופעתה הבלתי-צפויה של רוז'קה המחישה שהחזון כבר הופך לממשות. כך גם שוכנענו מהוראותיה שנאמרו בלשון לקונית ופסקנית כאחת: עלינו להתרכז במקומות יישוב גדולים; לשמור קשר מתמיד בין איש לרעהו ולהמתין להוראות נוספות.

סוד כמוס זה המשיך לחמם את לבנו גם כאשר זכינו בדרך לוויילנה לפגוש בחיל הסובייטי הראשון אחרי שלוש שנות גיהנום. היה זה טנקיסט מאופק ומפויח, אך מחייך ומנופף בידו אלינו. הלב מתמלא על גדותיו ורבים מאתנו רצים להתנשק עמו. מגיעים עוד חיילים ברכב וברגל ומבטיח נח משום מה על אחד מהם בעל פנים חיוורות ועיניים לחות — אכן חייל יהודי! מוצאו מעיירה קטנה בליטא, משם הספיק לכרוך בקיץ 1941 לפנים רוסיה ומאז משרת בצבא. עתה מבקש הוא לפגוש מישהו ממשפחתו ושואל אותנו על הסיפויים. אנו נדים בראשנו ושותקים. מישהו מתייפח. הוא מוריד את תרמילו האישי ומחלק לנו את כל תוכנו. "קחו רחימאים, לבריאות!". לחיצות ידיים, והוא עולה לרכבו ונעלם למרחקים. ואילו אנו ממשיכים בלב כבד את דרכנו לוויילנה אפופת הלהבות והקרבות. באחד מהם נופלים חלל שלושה מאנשינו.

ב-13 ביולי 1944, לאחר פגישות מרגשות עם חיילי הצבא האדום, הגענו במסגרת יחידותינו למרכז וילנה, בה התנהלו עדיין פה ושם קרבות רחוב. מתוך רבבות היהודים שגרשו בשעתו את 'ירושלים דליטא' נתקלנו בכמה עשרות בני אדם צנומים וחיוורים מעין "שלדים חיים" שהגיהנום החורים — אודים מוצלים מהטבח. עלינו הוטלו פעולות טיהור ושיטור ולאחר ימים אחדים נצטוונו להתפרק מנשקנו.

עם זאת לא פגה לרגע הדאגה לאלה שנותרו בגטו. במיוחד גבר המתח והחרדה לגורלם. הסתבר שכ-8 ביולי, כאשר ניתנה לנו הפקודה לצאת מהיערות ולהתחבר עם יחידות הצבא הסובייטי המתקרב לאזורנו, באותו יום עצמו הוחל הפינוי החפוז של שארית היהודים מגטו קובנה למחנות הריכוז שבגרמניה. ומשהגענו סוף סוף בתחילת אוגוסט לקובנה המשוחררת חיכתה לנו אכזבה איומה שתמציתה רשמתי בדפי יומני, כדלקמן:

בעוד שמסביב עדיין נמשכות תרועות ההתהילה לצבא האדום המנצח והדוהר מערבה, הרי אנו בורחים מעצמנו. וכי ייתכן לאכול מזבחי מתים?! חלפה עברה תקופת הקרבות וסער המאבק, נדמו רעמי התותחים ועתה באה דממה דקה. כל אחד עושה את חשבון נפשו שהייתה לו לשלל. יש מי שמגלה שהאין מכריע את היש וגובר הדיכאון [...]. אנו הפרטיזנים-לשעבר רגילים לחיות בצווחת והרגל זה דבק בנו.

נפגשים, סועדים נפשותינו ביחד. מגלגלים שיחה, אך סיכומן של כל השיחות, ויהיו נקודות-מוצאן אשר יהיו, אחד הוא: לאן? רובנו אינו יכול עוד לדרוך

על אדמה רוויית-דם זו, עם כל האהדה למשטר ולעתידו. אנשי מילדוס 7 וחבריהם מתלפדים מחדש. הקשר שהוקם ביער עם חברינו מווילנה שריר וקיים. כולנו מאוחדים בהחלטה, אפילו אין מעלים אותה על השפתיים. המטרה היא — עלייה.

אכן שוחררנו משלטון האימים וממוראותיו ולא עוד אלא שחזרנו בנשק טבול-נקמה. אך מי ישחררנו מן המועקה שבלב ומאווירת השכול והיתמות הניבטת מכל פינת רחוב והזועקת מכל שעל אדמה?...

בתחילה נתקנאנו בחברינו הווילנאים, שכבר חזרו פכיכול הביתה, וב'בית' לא מצאו אלא כ-500 יהודים צנומים וחיוורים שהגיהנום מהמחבואים. אודים מוצלים משרפה גדולה.

משנודע לנו כי קובנה שוחררה דהרנו אליה כמופי טירוף. כל אחד ניגש לביתו בדחילו ורחימו. אנו הולכים לביתנו במילדוס 7... ערימות-אפר ולבנים שרופות, זה מה שנותר מפל הבית... בערימה העשנה מגלים אנו קרעי-נייר ועליהם קטעי-חשבונות ורשימת מצרכי-מזון בעברית... שלט כחול מצופה אמיל ועליו מספר "7" המכהיק בלובנו, כאילו בא לתבוע את עלבוננו של הבית שהיה.

הצללים הארוכים מתפזרים לאט. לאט-לאט משתפך אור היום על פני הארץ... אך רובנו איננו יכולים עוד לדרוך על אדמה רוויית-דם זו... המטרה היא אחת ויחידה, אפילו לא מביעים — עלייה לארץ-ישראל.

האפילוג

הקידום בשלבי המימוש לעלייה (או יותר נכון — הבריחה מליטא הסובייטית דרומה בכיוון לא"י) פעל למעשה מהשבועות הראשונים לאחר יציאתנו מהיער. בעיני אוהדי השלטון הסובייטי בנינו התארגנות מעין זו נחשבת לפעילות עוינת למשטר, אם לא בוגדנית. אי לכך נאלצנו לכלכל את מעשינו בזהירות ובסודיות, כמו קודם לכן ביער — כלומר להיצמד בשלב זה אל אחינו לרעיון בלבד. מטה-הפעולה החשאי היה מורכב בערך משרידי הארגונים הפוליטיים שחברו יחד בפעילות האנטי-נאצית בגטו, כמובן ללא היסודות הקומוניסטים שחששנו מהם כמו מפני אש.

מצד שני לא הייתי מסוגל שלא לגלות את הסוד לחברי מילדות ומבית-הספר אברשה ישפן, שלגודל הפתעתי ושמחתי חזר מן החזית עטור אותות הצטיינות, אך גם פצעי קרבות. במשך תקופת הנדודים והתלאות עד שזכה להתקבל ליחידה מובחרת של הצבא האדום הופיע תזזת שם חדש ארטיום סמיונוביץ' יאשפונוב, שהוריו ככיכול רוסים ממוצא ליטאי. ככזה נקלט במהירות בפקידות הגבוהה של המינהל הסובייטי

MORESHET

Mordechai Anielevich Memorial
The Holocaust
Studies and Research
Center

79 | April 2005

בליטא, והיה עלי לעבוד עליו ימים ולילות כדי להזכיר לו מי הוא באמת וכיצד נפרדנו בשיחה טלפונית דרמטית עם הפלישה הנאצית לליטא ביוני 1941. בסופו של דבר, לא זו בלבד שחזר לדבר אתי עברית, אלא שגם הצטרף בהתלהבות ל'פוחותנו' בכל לבו. כעוזרו הבכיר של ראש מועצת הקומיסארים העממיים של ליטא הייתה לו שליטה בלתי-מוגבלת על הנפקת צווי תנועה ('קומנדירובקה') ורשיונות-נסיעה חתומים בידי שרי ממשלה: כמובן שתעודות אלו תולקו בסודי סודות לחברינו שהתעתדו לנוע דרומה לכיוון רומניה ומשם 'לתפוש' אוניה המפליגה לים התיכון.

כדירה הצנועה בה גרנו ביחד היינו מארחים גם חברים וסתם יהודים ששרדו בליטא וגמרו אומר לצאת מכאן בכל דרך. אלה מהם שנראו רציניים נעזרו על ידינו וזאת כמובן באישור מטה הפעולה. אך גם המבקרים הרבים בצל קורתנו לא ידעו שמאחורי כל תמונה על הקיר מוסתרות הנחיות סודיות, כינויים של אנשי קשר ותעודות מסע שניתן להשתמש בהן ברחבי ברה"מ. כמעט כל ביקור של חברים ותיקים גרר ספונטנית מסיפת 'שבת אחים' כהלכה עם שתייה כדת ושירה עברית. אולם מימושן של התכניות המלבבות לברוח מכאן לארץ-ישראל לא היה סוג בשושנים. במעבר הגבול בין אוקראינה לרומניה הזקיפים הסובייטיים פתחו באש וגרמו לקורבנות בנפש. בין אלה שנאסרו היו חברי מקובנה שהוזכרו לעיל כמו גיטה פוגיר ששומרת עד היום מפית שרקמה בכלא ועליה המילים "אם אשפחך ירושלים תשכח ימיני" ואותו אבראשה ישפן שגם הפעם הפתיע בכושר תמרוניו. במשפט שהתקיים ב-19 באפריל 1945 בבית הדין הצבאי של העיר צ'רנוביץ שם את עצמו כמשוגע והצליח לא רק להעלים את זהותו האמיתית, אלא גם לשכנע את שופטיו בגירסתו התמהונית שנקלע במקום במקרה כדי לקנות מסמרים. כל זאת נודע לי לאחר ששוחרר והגיע אלי לבוקרשט. לא היה קץ לאושרי, שכן כל תקופת מאסרו נרדה שנתי בלילות מדאגה לגורלו ומהרגשת אשמה שהכל קרה בגלל שהחזרתי אותו ליהדות ולציונות ושעל כך שילם מחיר כבד.

לעומתו, דרכי דרומה הייתה קלה יחסית משיצאתי מוילנה ב-17 בינואר 1945 על סמך תעודות מסע שהותקנו בידי אברשה ישפן, כדי לקנות, כביכול, פירות מיובשים בצ'רנוביץ עבור מפעל מסוים בקובנה.

הדרך לארץ התארכה קרוב לשנה, שהרי לא פעם חייב הייתי לעשות הפסקות, לשנות מסלול, לעשות דרכי במכוניות, ברגל, ברכבות ועל גגות של רכבות וכן להחליף תעודות מסע אמיתיות ומזויפות לפי הצורך. ספינת-הדייג הקטנה 'פייטרו 2' (Petro), בה הפלגתי יחד עם 171 מעפילים בעלי עבר דומה לשלי, יצאה ב-17 באוקטובר 1945 מדרום איטליה (נמל טרנטו). הגענו לחוף שפיים כלילה שבין ה-22 ל-23 באוקטובר 1945 מבלי שניתפס בידי המשטרה הבריטית שארכה למעפילים ללא רשיונות עלייה.